

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-14>

УДК [343.13:343.91-056.34](477)

Шевчук М.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ ЗАСТОСОВАНІ ДО ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ АБО ВИРІШУВАЛОСЯ ПИТАННЯ ПРО ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретичних та практичних проблем, які стосуються порядку обрання, продовження та зміни спеціальних запобіжних заходів, що можуть бути застосовані до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) або вирішувалося питання про їх застосування. Визначено обставини, які повинні враховуватися при вирішенні питання про обрання спеціальних запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України. Визначено умови обрання запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом. Звернута увага на те, що для забезпечення дієвості цього запобіжного заходу до опікунів, близьких родичів чи членів сім'ї повинні пред'являтися такі вимоги: довіра слідчого судді, суду до їхньої особи; довіра особи, щодо якої вирішується питання про обрання запобіжного заходу даного виду, до їхньої особи; можливість впливу особи, якій буде передано на піклування іншу особу, щодо якої вирішується питання про обрання цього запобіжного заходу, з метою забезпечення належної процесуальної поведінки останньої.

Ключові слова: спеціальні запобіжні заходи, психічне захворювання, розлад психічної діяльності, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Shevchuk Marta

Ivan Franko National University of Lviv

PREVENTIVE MEASURES THAT ARE APPLIED FOR A PERSON IN RESPECT OF WHOM THE APPLICATION OF COMPULSORY MEASURES OF A MEDICAL NATURE IS FORESEEN OR THE QUESTION OF THEIR APPLICATION WAS SOLVED

Summary. The article is devoted to the analysis of theoretical and practical problems concerning the order of electing, continuation and change of the special preventive measures, that can be applied for a person in respect of whom the application of compulsory measures of a medical nature is foreseen or the question of their application was solved. On the basis of the analysis of the legal rules of the Code of Criminal Procedure 2012 and the practice of domestic courts a number of circumstances, that must be taken into account at the decision of question about electing of the special preventive measures, which is enshrined in P. 1 of Art. 508 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, have been identified. The conditions for application preventive measure such as the transfer to care of guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision are defined. Attention is drawn to the fact that in order to ensure the effectiveness of this preventive measure to the guardians, close relatives or family members the following requirements must be met: the trust of the investigating judge, the court in their person; the trust of the person in respect of whom the issue of choosing a measure of restraint of this type is being resolved, to their person; the possibility of influencing the person to whom the care will be taken of another person in respect of whom the question of choosing this precautionary measure is being decided, in order to ensure the proper procedural conduct this person. It is concluded that the effect of such a preventive measure as the transfer of custody to guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision is not limited in time. As for the preventive measure in the form of placement in a psychiatric institution in conditions that exclude its dangerous behavior, its application should be provided by procedural guarantees and judicial control, and therefore the current Criminal Procedural Code of Ukraine should determine the period for which this preventive measure can be applied, and it should not exceed the period for which the preventive measure in the form of detention may be chosen.

Keywords: special preventive measures, mental illness, mental disorder, a person in respect of whom the application of compulsory measures of a medical nature is foreseen.

Постановка проблеми. У раніше чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не було закріплено спеціальних запобіжних заходів для осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або захворіли на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення. Практика застосування до осіб, які є психічно хворими, чи, в яких встановлені розлади психічної діяльності, таких запобіжних заходів, як підписка про невиїзд, особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава, взяття під варту, нагляд командування військової частини,

яка існувала в період дії КПК України 1960 р., не відповідала міжнародно-правовим актам.

Нерідко на практиці також траплялися випадки, коли вказану категорію осіб поміщали в психіатричні заклади, в яких вони перебували впродовж всього кримінального провадження. Таке утримання осіб в психіатричних закладах здійснювалося не в передбаченому КПК України 1960 р. порядку, а тому порушувало конституційне право особи на свободу та особисту недоторканність, згідно з яким ніхто не може утримуватися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пере-

сування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених законом.

Наведене вище і обумовило необхідність зміни існуючої на той час системи запобіжних заходів і введення в КПК України 2012 р. запобіжних заходів нових видів.

Втім, і на сьогоднішній день існує чимало законодавчо неврегульованих питань щодо порядку застосування запобіжних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або захворіли на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення. Наведене зумовлює необхідність проведення подальших досліджень в даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблем застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, були предметом дослідження таких вітчизняних вчених-процесуалістів, як: В.Г. Дрозд, В.Ю. Дрозд, В.О. Лобойко, Н.М. Сенченко, В.В. Смирнова-Бартенева, Л.М. Попелюшко, І.В. Тарасова, Г.К. Тетерятник, Т.Г. Фоміна, С.Л. Шаренко та ін. Втім, дослідженнями наведених вище науковців проблеми, пов'язані із застосування спеціальних запобіжних заходів до вказаної категорії осіб, не вичерпані. Закріплений в КПК України порядок застосування спеціальних запобіжних заходів, все ж залишається недостатньо дослідженим в доктрині українського кримінального процесу та потребує корективів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На практиці виникає чимало проблем в частині реалізації такого запобіжного заходу, як поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, що обумовлено тим, що порядок його застосування не визначено ні у КПК України, ні у Законі України «Про психіатричну допомогу», ні в будь-якому іншому нормативно-правовому акті, що є неприпустимим, оскільки правообмежувальний характер запобіжного заходу обумовлює потребу встановлення системи гарантій, що будуть забезпечувати його законне та обґрунтоване застосування до особи, яка внаслідок хворобливого стану психіки потребує особливої турботи з боку держави. В КПК України також не визначено строків, на які може бути застосовано та продовжено запобіжний захід у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

У кримінальному процесуальному законі не визначено обов'язків, що покладаються на опікунів, близьких родичів чи членів сім'ї ухвалою слідчого судді, суду у випадку застосування запобіжного заходу у виді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, наслідків їх невиконання, виду, строку та порядку надання лікарського нагляду. У КПК України також не встановлено жодних додаткових вимог, які слід враховувати при виборі суб'єкта, якому буде передано на піклування особа, в якій виявлено психічну хворобу чи розлад психічної діяльності.

Наведені вище проблемні питання вимагають ґрунтовного теоретичного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення проблемних питань порядку застосування запобіжних заходів до осіб, щодо яких передбачається застосування ПЗМХ, на підставі аналізу норм чинного законодавства України, міжнародно-правових актів і правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та здійснення спроби їх теоретичного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Серед радянських вчених-процесуалістів не існувало єдиного підходу щодо доцільності закріплення спеціальних запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до осіб, які страждають на психічну хворобу або розлад психічної діяльності, у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, наприклад, науковці першої групи вважали, що до душевнохворих, які є небезпечними для себе та оточуючих, може бути застосований лише один запобіжний захід – взяття під варту (в лікарняних умовах), адже зміст та значення інших запобіжних заходів для душевнохворого незрозумілі і не утримають його від суспільно небезпечної поведінки [8, с. 119]. Інша група науковців вважала, що необхідність ретельного догляду, який повинен бути наданий хворому, обумовлює неможливість застосування до нього заходу, пов'язаного з обмеженням свободи [5, с. 38]. Науковці третьої групи були переконані в тому, що застосування запобіжних заходів до неосудних є неможливим [12, с. 60–61]. Четверта група науковців висловлювала пропозиції щодо необхідності закріплення на рівні закону спеціальних запобіжних заходів, що можуть бути застосовані до осіб, які страждають на психічне захворювання [1, с. 10, 46–48; 6, с. 27].

Слід зазначити, що немає одностайної позиції серед сучасних вчених-процесуалістів і щодо видів спеціальних запобіжних заходів, що можуть застосовуватись до категорії правопорушників, статус яких обумовлений їх психічним станом. Так, наприклад, А.В. Ленський, Ю.К. Якимович вважають, що до особи, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, повинен застосуватися запобіжний захід у виді передачі особи, яка страждає на психічний розлад, під нагляд близьким родичам [4, с. 32]. На противагу прихильникам спеціального запобіжного заходу цього виду його противники вважають, що, враховуючи психічний стан особи, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, близькі родичі не можуть захистити суспільство і дану особу від неї самої, а це означає, що мета застосування запобіжного заходу не буде досягнута [3, с. 98; 9, с. 86–89].

Вважаємо найбільш виправданим підхід тих науковців, які висловлювали пропозиції щодо необхідності закріплення в кримінальному процесуальному законі спеціальних запобіжних заходів, адже практика застосування до осіб, які є психічно хворими, чи, в яких встановлені розлади психічної діяльності, таких запобіжних заходів, як підписка про невиїзд, особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава, взяття під варту, нагляд командування військової частини, не відповідає міжнародно-правовим актам спеціального характеру. Зокрема, у правилі 6.1 Мінімальних стандартних

правил Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року № 45/110, зазначено, що попереднє утримання під вартою має використовуватись у судочинстві в кримінальних справах як винятковий захід. Згідно з правилом 82. Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, затверджених I Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведінки з правопорушниками в Женеві 30.08.1955 р., особи, визнані душевнохворими, не підлягають тюремному ув'язненню. Тому слід вживати заходів для якнайшвидшого переведення їх у заклади для душевнохворих. В'язнів, які страждають іншими психічними захворюваннями чи мають подібні вади, треба брати під нагляд і лікувати в спеціальних закладах під керівництвом лікарів. За час перебування їх у в'язниці такі в'язні повинні знаходитися під особливим лікарським наглядом. Медичні та психіатричні служби, що працюють у пенітенціарних закладах, повинні забезпечувати психічне лікування всіх в'язнів, що потребують його. Відповідно до п. 12.1. Рекомендації № R (2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил від 11 січня 2006 р. особи, які страждають на розумові хвороби або стан розумового здоров'я яких несумісний із тюремним ув'язненням, повинні утримуватися у спеціально призначених для цього установах. Якщо, як виняток, такі особи утримуються у пенітенціарних установах, потрібно встановити спеціальні правила, які враховують їхній статус та потреби. Згідно з п. 47.1. цієї Рекомендації нагляд та лікування ув'язнених, які страждають психічними розладами або аномаліями, та на яких не обов'язково поширюються положення п. 12.1. мають відбуватися у спеціалізованих пенітенціарних установах або відділеннях, які знаходяться під медичним контролем. Медична служба пенітенціарної установи має забезпечити психіатричне лікування всіх ув'язнених, які потребують такого лікування, і приділяти особливу увагу запобіганню суїцидів.

ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях констатував факт порушення Україною ст. 3 КЗПЛ у зв'язку з тим, що підозрюваного (обвинуваченого) під час його утримання в слідчому ізоляторі не було забезпечено належною медичною допомогою та лікуванням, що було кваліфіковано ЄСПЛ, як нелюдське і таке, що принижує гідність, поведіння (рішення ЄСПЛ у справах «Хохлич проти України» від 29 квітня 2003 р., «Кучерук проти України» від 6 вересня 2006 р., «Рівьер проти Франції» від 11 липня 2006 р., «Ренольд проти Франції» від 16 жовтня 2008 р. тощо).

Про необхідність створення умов для утримання осіб із психічними розладами у своїй доповіді про результати візиту до України, проведеного з 10 до 26 вересня 2000 р., наголошував Європейський Комітет із запобігання тортурам: «всі ув'язнені особи, які страждають на психічні хвороби, включаючи осіб, засуджених до довічного ув'язнення, мають перебувати під спостереженням і отримувати лікування в медичному закладі, відповідним чином обладнаному та укомплектованому кваліфікованим персона-

лом. Примусове залишення таких ув'язнених у пенітенціарній установі, в якій вони не можуть отримувати відповідне лікування через відсутність належного лікувального відділення або через те, що таке відділення відмовляє їм у прийомі, є неприйнятною практикою. Переведення психічно хворих в'язнів до відповідного психіатричного закладу має розглядатися як першочергове завдання.

На підставі аналізу наведених вище міжнародно-правових актів та рішень ЄСПЛ можна дійти висновку, що необхідність поміщення підозрюваної (обвинуваченої) особи у психіатричний заклад виникає при наявності двох умов: 1) в матеріалах кримінальної справи є висновок експерта про те, що підозрюваний (обвинувачений) страждає хронічним психічним захворюванням, яке потребує стаціонарного лікування; 2) медична частина слідчого ізолятора не має спеціально обладнаного психіатричного відділення, персонал якого може надати підозрюваному (обвинуваченому) адекватне лікування відповідно до його медичних показів. За відсутності будь-якої з наведених вище умов запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не підлягає скасування або зміні на запобіжний захід іншого виду, а підозрюваний (обвинувачений) може отримувати медичну допомогу в межах слідчого ізолятора.

Що ж стосується українського кримінального процесуального законодавства, то слід зазначити, що Україна доповнивши систему запобіжних заходів не лише загальними запобіжними заходами (домашній арешт, особисте зобов'язання), але й спеціальними, які можуть застосовуватися до осіб, які є психічно хворими, чи, в яких встановлені розлади психічної діяльності, створила більш ефективний механізм захисту їх прав в порівнянні з тим рівнем захисту, який встановлюється КЗПЛ, що є позитивною тенденцією, яку потрібно брати за приклад і іншим державам-учасницям Ради Європи.

Так, згідно з ч. 1 ст. 508 КПК України до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

На підставі аналізу ч. 1 ст. 508 КПК України можна дійти висновку, що до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, не можуть бути застосовані будь-які інші запобіжні заходи, окрім тих, які передбачені у цій статті. Утім, як вже було зазначено, ні поняття наведених вище видів запобіжних заходів, ні порядку їх застосування, ні строків, на які вони можуть бути застосовані, законодавцем не визначено.

ПЗМХ є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК).

На підставі аналізу норм ст.ст. 503, 504 КПК України та ст. 93 КК України можна дійти висновку, що ПЗМХ повинні застосовуватися до наступних трьох категорій осіб: до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, в стані неосудності; до осіб, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності; до осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли психічним розладом до ухвалення вироку суду або під час відбування покарання, що робить неможливим призначення або виконання покарання.

Враховуючи те, що суб'єктом прийняття рішення про застосування ПЗМХ є суд, вже з моменту встановлення судово-психіатричною експертизою стану особи, який характеризує її як неосудну, спираючись на інші докази, є підстави здійснювати досудове розслідування у формі провадження по застосуванню ПЗМХ. Саме тому законодавець у ч. 2 ст. 508 КПК України закріпив положення, згідно з яким запобіжні заходи застосовуються до особи з моменту встановлення розладу психічної діяльності чи психічної хвороби.

Факт розладу психічної діяльності чи психічної хвороби встановлюється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Може виникнути ситуація, за якої до моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби до підозрюваного, обвинуваченого може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України. В такому випадку, після встановлення цього факту на підставі висновку судово-психіатричної експертизи, раніше обраний запобіжний захід, повинен бути за наявності для цього визначених законом умов та підстав змінений на один з двох видів спеціальних запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України, за ініціативою сторони обвинувачення чи захисту.

Згідно із ч. 3 ст. 508 КПК України, застосування запобіжних заходів у провадженні щодо застосування ПЗМХ повинно здійснюватися згідно з загальними правилами, передбаченими гл. 18 КПК України, з урахуванням особливостей передбачених положеннями гл. 39 КПК України. А це означає, що застосування запобіжних заходів до зазначеної вище категорії осіб не є обов'язком слідчого судді чи суду. Спеціальні запобіжні заходи можуть бути застосовані, як і будь-який запобіжний захід загального виду, тільки за наявності підстав, передбачених ч. 3 ст. 176, ч. 2 ст. 177, п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК України, а саме: 1) наявність об'єктивної підозри у вчиненні особою, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, суспільно небезпечною діянням або кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених п.п. 1-5 ч. 1 ст. 177, п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор у своєму клопотанні; 3) недостатність застосування більш м'яких запо-

біжних заходів для запобігання ризику або ризику, зазначеним у клопотанні сторони обвинувачення [7, с. 176; 10, с. 188; 11, с. 170].

Разом з тим, сутність запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, полягає в ізоляції особи з метою забезпечення безпеки суспільству і самій особі від її дій, а також надання їй медичної допомоги. Саме тому під час вирішення питання про обрання одного з запобіжних заходів, передбачених ст. 508 КПК України, слідчий суддя, суд, крім обставин, які враховуються при обранні запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України¹, повинен також враховувати характер, ступінь та рівень психічного розладу, які впливають на інтелектуально-вольову здатність особи належним чином виконувати покладені на неї обов'язки, ступінь небезпечності психічно хворого для себе чи інших осіб, наявність опікунів, близьких родичів, членів сім'ї.

Також при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу спеціального виду слідчому судді, суду необхідно враховувати рекомендації експерта, який проводив судово-психіатричну експертизу, щодо необхідності ізоляції особи від суспільства шляхом її поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги. При прийнятті рішення суд перевіряє та оцінює ці рекомендації, як і висновок експерта в цілому, в сукупності з іншими доказами на підтвердження обставин, які враховуються при обранні запобіжних заходів. Тобто роль судово-психіатричних експертів при виборі спеціального запобіжного заходу є доволі істотною, хоч суд і не зв'язаний експертними рекомендаціями про необхідність застосування до особи спеціального запобіжного заходу конкретного виду.

Розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України, здійснює слідчий суддя, суд за обов'язковою участю прокурора, особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами КПК України. Участь захисника та законного представника в кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ забезпечується для допомоги психічно хворій особі у реалізації її процесуальних прав. Відсутність захисника під час кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ є порушенням права особи на захист.

У КПК України необхідно передбачити обов'язок сторони обвинувачення вручати клопотання про застосування запобіжного заходу та матеріалів, якими воно обґрунтовується, не пізніше, ніж за три години до початку розгляду цього клопотання, не лише особі, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, але й її захиснику та законному представнику.

¹ До таких обставин належать: фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення (форма і ступінь вини вчиненого злочину; мотив і мета вчинення злочину; об'єкт, тобто ті суспільні відносини, які порушуються злочинним; характер шкоди, яка наноситься об'єкту злочину; спосіб вчинення злочину; роль, яку виконувала кожна з осіб, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину у співучасті; ступінь здійснення злочинного наміру; причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця; наслідки вчинення злочину тощо); обставини, що свідчать про належну/неналежну поведінку підозрюваного (обвинуваченого) в ході здійснення кримінального провадження; обставини, передбачені у п.п. 2-11 ч. 1 ст. 178 КПК України [13, с. 188–189].

Найменш суворим запобіжним заходом, з числа передбачених ст. 508 КПК України, є **передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом**. У кримінальному процесуальному законі не визначено ні обов'язків, що покладаються на опікунів, близьких родичів чи членів сім'ї ухвалою слідчого судді, суду у випадку застосування запобіжного заходу даного виду, ні наслідків їх невиконання, ні виду, строку та порядку надання лікарського нагляду. У КПК України також не встановлено жодних додаткових вимог, які слід враховувати при виборі суб'єкта, якому буде передано на піклування особа, в якій виявлено психічну хворобу чи розлад психічної діяльності.

З метою забезпечення дієвості цього запобіжного заходу, до опікунів, близьких родичів чи членів сім'ї повинні пре'являтися такі вимоги: довіра слідчого судді, суду до їхньої особи; довіра особи, щодо якої вирішується питання про обрання запобіжного заходу даного виду, до їхньої особи; можливість впливу особи, якій буде передано на піклування іншу особу, щодо якої вирішується питання про обрання цього запобіжного заходу, з метою забезпечення належної процесуальної поведінки останньої. Тобто потрібно також брати до уваги обставини, які вказують на наявність в особі, в якій виявлено психічну хворобу чи розлад психічної діяльності, довіри до особи, якій її буде передано на піклування, а також можливість здійснення контролю за поведінкою особи, в якій виявлено психічну хворобу чи розлад психічної діяльності, наявність важелів впливу на неї.

Також слід враховувати, що передання особи на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї можливе лише за їх згодою.

Ще однією умовою застосування цього запобіжного заходу є обов'язковий лікарський нагляд психічно хворої особи, який є складовою психіатричної допомоги. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р., психіатрична допомога – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади. Під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом такий нагляд здійснюється у межах амбулаторної психіатричної допомоги.

У випадку застосування до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, на опікуна, близького родича чи члена сім'ї, якому передано на піклування особу, покладається обов'язок доставити таку особу до органу досудового розслідування чи суду на першу вимогу.

Доцільно передбачити за невиконання покладених на опікунів, близьких родичів чи членів сім'ї, яким передано на піклування особу, сто-

совно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, обов'язків в межах цього запобіжного заходу кримінальну процесуальну відповідальність у виді накладення грошового стягнення.

На підставі аналізу положень КПК України можна дійти висновку, що дія такого запобіжного заходу, як передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, строком не обмежена.

Ще одним запобіжним заходом, який може бути застосований до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, є **поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку**, який є найсуворішим з передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України.

Під час застосування цього запобіжного заходу особі надається стаціонарна психіатрична допомога. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р., стаціонарна психіатрична допомога – психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд.

На практиці виникає чимало проблем в частині реалізації такого запобіжного заходу, що обумовлено тим, що порядок його застосування не визначено ні у КПК України, ні у Законі України «Про психіатричну допомогу», ні в будь-якому іншому нормативно-правовому акті, що є неприпустимими, оскільки правообмежувальний характер запобіжного заходу обумовлює потребу встановлення системи гарантій, що будуть забезпечувати його законне та обґрунтоване застосування до особи, яка внаслідок хворобливого стану психіки потребує особливої турботи з боку держави.

Важливо звернути увагу на те, що поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, так само, як і утримання особи під вартою, домашнім арештом, обмежує право особи на свободу та особисту недоторканність. Тому гарантії, встановлені ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ), поширюються і на особу щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

В КПК України не визначено строків, на які може бути застосовано та продовжено запобіжний захід у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, проте з врахуванням дії «презумпції осудності» особи (оскільки визнання суб'єкта неосудним як констатація його правового стану належить до виключної компетенції суду), суворості такого запобіжного заходу та вимог ст. 5 КЗПЛ, застосування до особи наведеного вище запобіжного заходу повинне забезпечуватися процесуальними гарантіями та судовим контролем, а тому у чинному КПК України потрібно визначити строки, на які може бути застосовано цей запобіж-

ний захід, і він не повинен перевищувати строк, на який може бути обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

У ст. 309 КПК України не передбачена можливість оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку та про продовження строків його застосування. Однак ця позиція законодавця не відповідає вимогам ч. 4 ст. 5 КЗПД та практиці ЄСПЛ. Так, наприклад, у своїх рішеннях у справах «Мусял проти Польщі» від 25 березня 1999 р., «Ракевич проти Росії» від 28 жовтня 2003 р. ЄСПЛ зазначив, що ключовою гарантією за ч. 4 ст. 5 КЗПД є те, що особа, яка примусово утримується у психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням. Це обумовлює необхідність внесення до кримінального процесуального законодавства відповідних доповнень, згідно з якими право на оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, та ухвали слідчого судді про продовження строків дії цього запобіжного заходу буде надано особі, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, її захиснику та законному представнику².

Висновки і пропозиції. Не дивлячись на те, що порівняно з КПК України 1960 року, чинний КПК України відзначається позитивними змінами в напрямку закріплення запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до певної категорії правопорушників, статус яких обумовлено їх психічним станом, недосконалість чинного кримінального процесуального законодавства України в частині, що стосується порядку застосування спеціальних застосування запобіжних, є однією з причин порушення конституційних прав осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, та проблем, які виникають при виборі запобіжного заходу щодо них.

Запропоновані нами наукові підходи до усунення існуючих недоліків, що стосуються як правового регулювання, так і практичного застосування норм законодавства, можна використати в процесі розробки і прийняття законів України про внесення змін до КПК України в частині правового регулювання порядку обрання, продовження та зміни спеціальних запобіжних заходів, що можуть бути застосовані до особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, що сприятиме їх подальшому застосуванню на практиці, та вдосконалення практичної діяльності слідчих, прокурорів, слідчих суддів та суддів при ініціюванні, розгляді та вирішенні цих питань.

Список літератури:

1. Галаган А.И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми : учеб.-практ. пособие. Киев : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1983. 82 с.
2. Горленко Е.Е. Задержание и применение меры пресечения к лицам, страдающим психическими заболеваниями. *Рос. следователь*. 2000. № 6. С. 11–15.
3. Коптяев А.Ю. Производство о применении принудительных мер медицинского характера : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Тюмень, 2010. 196 с.
4. Ленский А.В., Якимович Ю.К. Производство по применению принудительных мер медицинского характера. Москва : Юрист, 1999. 48 с.
5. Люблинский П.И. Меры пресечения. Москва : Право и жизнь, 1923. 59 с.
6. Михайлова Т.А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера : метод. пособие. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1987. 74 с.
7. Нор В.Т., Шевчук М.І. Обгрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу та продовження його строків: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Право і суспільство*. 2019. № 6, ч. 2. С. 173–187. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_2/30.pdf (дата звернення: 29.06.2020).
8. Петрухин Л.И. Неприкосновенность личности и принуждения в уголовном процессе : монография / Отв. ред.: Михайловская И.Б. Москва : Наука, 1989. 256 с.
9. Ручина А.А. О правовой природе применения мер принуждения к лицу, в отношении которого ведется производство о применении принудительных мер медицинского характера. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2019. URL: <file:///Users/mac/Downloads/o-pravovoy-prirode-primeneniya-mer-prinujdeniya-k-litsu-v-otnoshenii-kotorogo-vedetsya-proizvodstvo-o-primenenii-prinuditeln-h-mer-medi-tsinskogo-harakter.pdf> (дата звернення: 29.06.2020).
10. Шевчук М.І. Особливості обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та особистої поруки. *Право і суспільство*. 2020. № 2, ч. 2. С. 185–197. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/31.pdf (дата звернення: 29.06.2020).
11. Шевчук М.І. Правовий статус поручителя як учасника кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2020. № 1, ч. 2. С. 168–178. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/30.pdf (дата звернення: 29.06.2020).
12. Элькинц П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном права. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 143 с.

² Незважаючи на те, що згідно з ст. 393 КПК України ця категорія осіб не включена до кола суб'єктів, які наділені правом на апеляційне оскарження, таке право в особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, все ж є, і воно впливає з положень ч. 4 ст. 5, ч. 1 ст. 6 КЗПД та закрівлене у 21 принципі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги» № 46/119 від 17 грудня 1991 р. Підтвердженням цього є також і усталена судова практика (див. постанову Верховного Суду від 31 липня 2018 р. у справі № 308/1397/13-к, постанову Верховного Суду України від 29.09.2016 у справі №5-246кс(15)16, рішення ЄСПЛ у справах «Горшков проти України» від 8 листопада 2005 р., «Плахтеєв та Плахтеєва проти України» від 12 березня 2009 р., «Анатолій Руденко проти України» від 17 квітня 2014 р.).

References:

1. Galagan, A.I. (1983). Osobennosti rassledovaniya organami vnutrennikh del obshchestvenno opasnykh deyaniy lits, priznavaemykh nevmenyaemymi [Features of the investigation by the internal affairs bodies of socially dangerous acts of persons recognized as insane]. Kiev: NIiRIO KVSh MVD SSSR. (in Russian)
2. Gorlenko, E.E. (2000). Zaderzhanie i primenenie mery presecheniya k litsam, stradayushchim psikhicheskimi zabolevaniyami [Detention and application of preventive measures for persons suffering from mental illness]. *Ros. sledovatel*, no. 6, pp. 11–15.
3. Koptyaev, A.Yu. (2010). Proizvodstvo o primenenii prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera [Proceedings on the use of coercive measures of a medical nature] (PhD Thesis), Tyumen: Tyum. yurid. in-t MVD Rossii.
4. Lenskii, A.V., & Yakimovich, Yu.K. (1999). Proizvodstvo po primeneniyu prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera [Medical enforcement measures]. Moskva: Yurist.
5. Lyublinskii, P.I. (1923). Mery presecheniya [Preventive measure]. Moskva: Pravo i zhizn.
6. Mikhaylova, T.A. (1987). Proizvodstvo po primeneniyu prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharakteru [Proceedings for the use of coercive measures of a medical nature]. Moscow: VNII problem ukrepleniya zakonnosti i pravoporyadka. (in Russian)
7. Nor, V.T., & Shevchuk, M.I. (2019). Obhruntovana pidozra yak pidstava dlia obrannia zapobizhnoho zakhodu ta prodovzhennia yoho strokiv: praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta ukrainski realii [Reasonable suspicion as a basis for choosing a measure of restraint and extending its term: the case law of the European Court of Human Rights and the Ukrainian realities]. *Pravo i suspilstvo*, vol. 6, no. 2, pp. 173–187.
8. Petrukhin, L.I. (1989). Neprikosnovennost' lichnosti i prinuzhdeniya v ugovnom protsesse [Personal integrity and coercion in criminal proceedings]. Moscow: Nauka. (in Russian)
9. Ruchina, A.A. (2019). O pravovoy prirode primeniya mer prinuzhdeniya k litsu, v otnoshenii kotorogo vedetsya proizvodstvo o primenenii prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera [On the legal nature of the application of coercive measures against a person in respect of whom proceedings are being conducted on the application of coercive medical measures]. *Vestnik Vostochno-Sibirskogo instituta MVD Rossii* (electronic journal). Available at: <file:///Users/mac/Downloads/o-pravovoy-prirode-primeniya-mer-prinuzhdeniya-k-litsu-v-otnoshenii-kotorogo-vedetsya-proizvodstvo-o-primenenii-prinuditel'n-h-mer-meditsinskogo-harakteru.pdf> (accessed 29 June 2020).
10. Shevchuk, M.I. (2020). Osoblyvosti obrannia zapobizhnykh zakhodiv u vyhliadi domashnoho areshtu ta osobystoi poruky [Features of the application preventive measures in the form of house arrest and personal guarantee]. *Pravo i suspilstvo*, vol. 2, no. 2, pp. 185–197.
11. Shevchuk, M.I. (2020). Pravovy status poruchytelia yak uchastnyk kryminalnoho provadzhennia [Legal status of the guarantor as a participant in criminal proceeding]. *Pravo i suspilstvo*, vol. 1, no. 2, pp. 168–178.
12. El'kind, P.S. (1976). Tseli i sredstva ikh dostizheniya v sovetskom ugovno-protsessual'nom prava [Aims and means of their achievement in Soviet criminal procedure law]. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta. (in Russian)